

СТАТТІ

УДК 78.043; 78.9

DOI 10.32782/2224-0926-2024-2-49-1

Антонюк Ірина Миколаївна
кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії музики,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-4979-3828>

**РАННІ ВИДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ З ФОНДІВ
АРХІВУ БІБЛІОТЕКИ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ
АКАДЕМІЇ ІМЕНІ М. В. ЛИСЕНКА**

У статті на прикладі збережених в архіві бібліотеки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка музичних навчальних посібників кінця XVI–XVIII ст. запропоновано розгляд найдавніших видань, з яких основам музичної грамоти та співу церковних напівів, літаній, григоріанських хоралів та ірмолоїв навчалися семінаристи тодішніх львівських монастирів. Мета статті полягає у виявленні, відборі і характеристиці найбільш показових, перших у Львові зразків навчальних посібників, з появою яких розпочався шлях становлення в місті музичної освіти; а також у встановленні персоналії і характеристики діяльності провідних львівських педагогів як колекціонерів – Владислава Вишлячинського і Адольфа Хибінського. На прикладі Почаївського Ірмологіону охарактеризовано специфічні особливості його видання, змісту, оформлення текстів, спрямованість призначення, характерні особливості палітури та друку, спосіб запису музичних текстів. Особливо досліджено історію «мандрування» цієї книги від видавця до кінцевого теперішнього місцезнаходження в бібліотеці ЛНМА імені М. Лисенка. Наукова новизна полягає в першості історико-бібліографічного дослідження найбільш ранніх видань навчальних музичних посібників Львова та виявлених у них атрибуцій колекціонерів (штампів, автографів, маркування). Встановлено належність упродовж кількох століть цієї книги різним власникам. Спираючись на праці сучасних науковців та матеріали періодичних джерел кінця XIX ст., охарактеризовано постатей окремих львівських педагогів не лише як вже знаних і видатних музикантів, але й як унікальних колекціонерів. Узагальнено, що своїм змістом і затребуваністю давні видання навчальних посібників засвідчують розвиненість у Львові музичної науки періоду становлення шкільництва.

Ключові слова: освіта, навчальні посібники, спів, педагог, музичні збірки, соціокультурний контекст.

Antonyuk Iryna. Early editions of educational manuals from the funds of the Mykola Lysenko Lviv National Music Academy library archive

The article studies the oldest editions, used by seminarians of Lviv monasteries in the late 16th to 18th centuries to learn the basics of musical literacy and singing of church chants, litanies, Gregorian chorales and irmoloys, on the example of musical educational manuals of that period of time, preserved in the library archive of the Mykola Lysenko Lviv National Music Academy. The purpose of the article is to identify, select and characterize the first and most revealing examples of educational manuals in Lviv, with whose appearance the path to the formation of music education in the city began, as well as to establish the personalities and characteristics of the activities of

the leading Lviv teachers as collectors – Vladyslav Vshelyachynskiy and Adolf Khybinskiy. On the example of the Pochaiv Irmologion, the specific features of its publication, content, text design, purpose, characteristic features of binding and printing, and the way of recording musical texts are characterized. The history of the book's "travel" from the publisher to its current final location in the library of the Mykola Lysenko LNMA was separately researched. The scientific novelty lies in the precedence of the historical and bibliographic research of the earliest editions of Lviv educational music manuals and the collectors' attributions (stamps, autographs, markings) found in them. It was established that the book had belonged to different owners over the course of several centuries. Based on the works of modern scientists and materials from periodical sources of the late 19th century, the individual figures of Lviv teachers are characterized not only as well-known and outstanding musicians, but also as unique collectors. It is summarized that, by their content and demand, the early editions of educational manuals testify to the development of musical science in Lviv during the period of formation of schooling.

Key words: *education, educational manuals, singing, teacher, musical collections, socio-cultural context.*

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження витоків та історичного розвитку форм музичного навчання у Львові здійснювала професорка, докторка мистецтвознавства Л. Кияновська, зокрема в праці «Історія Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка в музичних формах». В історичній динаміці, розкриваючи соціокультурний, мистецький та освітянський контексти цих форм, авторка робить висновок про безперервний упродовж століть їх розвиток. Найкрупнішим дослідником Ірмолоїв постає доктор мистецтвознавства, багатолітній директор інституту церковної музики Українського католицького університету у Львові Ю. Ясіновський. У своїй монументальній праці «Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть» вчений представив повний каталог віднайдених ним Ірмолоїв, при вивченні яких провів ґрунтовне кодикологічно-палеографічне дослідження. Також у роботі використано неопубліковані раніше матеріали власного дисертаційного дослідження «Нотні колекції бібліотеки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка у світлі історико-культурного процесу краю».

Матеріали та методи. Матеріалами статті стали найдавніші видання музичних навчальних посібників, збережених в архіві бібліотеки ЛНМА імені М. Лисенка, інформація з преси – газети “Ruch muzyczny” (1854) і журналів “Tygodnik illustrowany” (1896) та “Wiadomości artystyczne” (1898). Методологічна база дослідження ґрунтується на поєднанні міждисциплінарного підходу і комплексу методів, до якого входять історико-культурологічний, джерелознавчий, музикознавчий та бібліографічний.

Серед пам'яток музичної культури Галичини виняткову цінність складає колекція книг, виданих архієрейськими типографіями костелів і монастирів Кракова і Почаєва в XVI–XVIII ст., в окремих випадках навіть за сприяння королів, про що вказано на титульних аркушах. Унікальність цих фоліантів становить не лише давність їх видань, а насамперед те, що вони знайомлять з ранньою друкованою церковною продукцією, презентують перші приклади навчальних посібників для семінаристів, своїм змістом засвідчують розвиненість музичної науки періоду становлення шкільництва при монастирях Львова.

Їх зміст складають церковні напиви, виписані з нотами тексти літаній і григоріанських хоралів, теоретичні роз'яснення про вивчення і спів цих зразків та вказівки для священиків. В теперішній час ці унікальні фоліанти зберігаються в фондах архіву бібліотеки

Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, стаючи ранніми свідченнями музичної освіти Успенського Ставропігійського братства та при львівських монастирях, а також свідченнями шляхів їх осідання в багатонаціональному і багатокоنفесійному щодо релігійної атмосфери Львові.

У 1939 р., коли після возз'єднання України з Росією розпочала свою діяльність Львівська державна консерваторія (тепер Львівська національна музична академія), багато літератури (переважно видань і рукописів навчального та концертно-виконавського змісту) внаслідок злиття приватних та інституціональних бібліотек міста було передано до фондів її бібліотеки. Початковий фонд бібліотеки склали ноти і книги провідних львівських музичних інституцій, лєвова частина з яких цілеспрямовано перейшла від консерваторії Галицького (GMT, потім Польського, РМТ) музичного товариства, Інституту музикології львівського університету (IMUL), семінарій, гімназій, різноманітних за профілізацією приватних та концесійних музичних шкіл, великого ряду польських і українських хорових та інших міських товариств, а також стихійно від мешканців міста та приватних музичних збірок львівських музикантів.

Найбільш цінними щодо збірок давніх навчальних видань є ті, що перейшли до бібліотеки ЛНМА в спадок з книгозбірень IMUL, де стараннями його очільника, видатного педагога і науковця Адольфа Хибінського (1980–1952) були зібрані унікальні навчальні посібники та ноти давньої музики, та з приватної колекції педагога консерваторії GMT Владислава Вшелячинського (1847–1896). На це вказують особисті штампи укладачів.

Багатогранність наукових зацікавлень А. Хибінського як музиколога, медієвіста, етнографа, педагога, дописувача і головного редактора журналу “Kwartalnik muzyczny” та організатора багатолітньої діяльності і керівника видавництва давньої польської музики (“Wydawnictwo dawniej muzyki polskiej”), журналу “Polski rocznik muzykologiczny” відбилась на зібранні ним багатотомної колекції видань наукових праць і нот – давніх і сучасних – творів європейської музики. Його колекція, що містила велику кількість наукових та бібліографічних раритетів, стала основою бібліотеки IMUL, а після 1939 р. поповнила фонди бібліотек Львівської консерваторії та наукової бібліотеки АН України імені В. Стефаника.

Унікальною постає й постать В. Вшелячинського. Крім того, що він був професором фортепіано консерваторії GMT, достатньо активним виконавцем-камералістом, композитором, диригентом, автором праць про Ф. Шопена та І. Добжинського, перекладачем польською мовою текстів пісень Р. Шумана¹, в соціокультурному контексті і відбиваючи музичні потреби Львова, він відзначився як укладач величезної за кількісним складом і зібранням раритетних видань власної приватної колекції. Як піаніст, Вшелячинський був кращим учнем Кароля Мікулі, що в свою чергу був найулюбленишим учнем і популяризатором у Львові творів Фридерика Шопена. Підтвердження цього знаходимо на сторінках тодішньої львівської преси: «Шопен любив його понад міри, знайшовши в нім відчуття себе самого, іскру справжнього артистизму»²; «Можливо вперше у Львові можна було почути такої кількості шопенівські мазурки, вальси, етюди, ноктюрни в виконанні К. Мікулі»³. Важливим для львівської піаністичної і композиторської школи є й визнання рис спадкоємності, що їх прослідковуємо в ланцюжку

¹ Про цю ділянку його праці йдеться в журналі “Tygodnik illustrowany” № 8 за 1896 рік, с. 29.

² Wiadomości artystyczne: Pismo poświęcone muzyce, teatrowi, literaturze i sztuce. Lwów, 1898. № 1–32. С. 166.

³ Ruch muzyczny. Lwów, 1854. № 6. S. 26.

В. Шопен – К. Мікулі – В. Вшелячинський – Д. Січинський (єдиний український учень Вшелячинського).

Впродовж всього життя Вшелячинський був пристрасним фаховим колекціонером, збирав ноти, музикознавчі книги, стародруки та рукописи. Його діяльність як укладача об'ємного зібрання нот, книжок і давнішої музичної періодики, в сукупності в якому налічувалось понад 4300 примірників, до цього часу була поза увагою дослідників. Про велику бібліографічну та наукову вартість колекції Вшелячинського засвідчує факт представлення свого зібрання в повному обсязі 1894 р. на Великій міжнародній виставці у Львові, а потім й у Відні і відзначення його серед багатьох інших почесним дипломом та Малою золотою медаллю⁴.

Серед найдавніших навчальних посібників з архіву бібліотеки ЛНМА імені М. В. Лисенка наведемо декілька прикладів: *Agenda seu ritus caeremoniarum ecclesiasticarum* (в перекладі – «Додатки до ритуальних церемоній Вселенської церкви», видана в Кракові 1591 року); *Catecheses, albo napominania u nauki* («Катехизис, або наукові зауваження»; Краків, 1598); *Altera pars Ritualis, de caeremoniis ecclesiasticis: de Benedictionibus, processionibus, et exorcismis* («Вівтарна книга ритуалів із загальноновживаних церемоній, благословінь, урочистих процесій і екзорцизму»; Краків, 1634). Ця книга складена як навчальний посібник для священників і містить 3 розділи: роз'яснення проведення церковних ритуалів і церемоній, про екзорцизм і музичні приклади до описуваних в книзі ритуалів і церемоній; *Musicae compendium* («Компендіум [стислий виклад] музики» 1645); *Rudimenta musicae choralis in Romano-catholica ecclesia...* («Перша спроба музичного хоралу для римо-католицької церкви, Перший універсальний огляд народних зібрань»; Краків, 1761). Серед кириличних видань – Ірмологіон Почаївського друку (Почаїв, 1762). Окремі з цих книг були зібрані цими двома найкрупнішими колекціонерами.

В кожному із вказаних давніх видань є штамп «Архів бібліотеки консерваторії» і власний інвентарний номер. Однак жодного з номерів не знайдено в початкових інвентарних описах бібліотеки. Причиною могло бути умисне не включення цих видань до інвентарного реєстру. Викликане негласним рішенням керівництва бібліотеки не занесення документів, що торкались церковного змісту, до інвентарних книг і «підпільне» їх зберігання у підвалі врятувало цим раритетам життя. Із Протоколу засідання Бібліотечної Ради 1952 року: «Предмет изучения церковной музыки не сочетается с обликом советского студента, не является частью его образования, а ноты подлежат уничтожению». Таким самим чином, зберігаючись у підвалах консерваторії, зберігся рукопис праці І. Біликовського 1919 р. «Пояснення Ірмологіону», яку Актом №7 від 1975 р. разом з іншими рукописами галицьких композиторів також належало вилучити з фонду бібліотеки і знищити.

Всі ці видання потребують дослідження як зразки навчальної і хорової культури минулого Галичини. Вони є не лише зразками культової музики, а й скарбницею найглибших музично-поетичних переживань і думок. Оволодіння прихованим у них багатством необхідне для популяризації цих видань науковцями для того, щоби ці твори звучали й сьогодні. Їх слід вивчати, знаходити форми розкриття душі давніх наспівів і доводити до сучасного слухача.

Почаївський «Ірмологіон содержащъ въ себѣ различнае пѣнія цркѣвнае ... еже в пінію сличнійшему опасно по екземплярамъ греческимъ исправленная» є одним з перших (поряд з львівськими, що вийшли в 1700, 1709 та 1757 рр.) нотних наборів у

⁴Tygodnik illustrowany. Warszawa, 1896. № 8. С. 148.

східнослов'янських народів і одним зі зразків ранньої української видавничої продукції. Як вказано на ерзаці, цей Ірмологіон, був виданий за «держави его милости великаго Короля Станислава Августа». Це видання відзначається такими характеристиками: палітури – папір в шкірі; друк двоколірний, де заголовні букви і назви Ірмолоїв виконано в червоному кольорі, а тексти ірмолоїв – у чорному. На аркушах 11–26 розміщено властивий для більшості почаївських видань вкладний запис, що підтверджує про поширеність практики віддалення книг від монастиря: «Сіа книга, глаголема Ірмологіонъ куплена рабом Божиимъ Іоанном Барановскимъ на той час будучи дяком Верхрацкімъ, за которую далъ золотыхъ 18 и отдалъ до церкве верхратской Храму великомчника Георгія за здравіе, спасеніе і отпущеніе греховъ своихъ. Куплена естъ стараніемъ Іеремемъ Іоанном Цепановскимъ, парохом Верхрацкімъ от Іеромонаха Вадима Кожестянскаго 1771 дня 20 Януарія. Сію книгу новооправлено стараніемъ Антонія. Ніколай Плюта года 1862».

За своєю сутністю Ірмологіон є співацькою православною книгою, збірником давньоруських гімнів православної служби. Найважливішою рисою збереженого у Львові Ірмологіону є його лаконічний характер. Книга не вирізняється багатством ілюстрацій та оздоблювальними мистецькими засобами. Зображень Богородиці та розписів золотом (характерних ознак святкових видань Ірмологіонів) немає, що вказує на призначення цього видання для практичного щоденного навчання семінаристів. Про це підтверджує й уніфікований зміст ірмолоїв – гласовий. Структура книги та окремі її частини продумані, ретельно опрацьована схема побудови текстів на кожному з аркушів та розміщення лаконічних ілюстрацій, де між гласами є зображення ангела, а в кінці Ірмолоїв подекуди зустрічаються заставки квіткового орнаменту. Нотація п'ятилінійна, квадратова, виклад одноголосий, без метричної основи.

Перед текстовою частиною є графічне зображення Іоанна Хрестителя з набраним друкарським способом коментарем: «Іоанн пише Догмати на честь пречистої Діви». В традиціях монастирських видань автора гравюри не зазначено:

Представлений Ірмологіон засвідчує про синтезування в музичній освіті братчиків монастиря рис ряду локальних культур – сирійської, вірменської, болгарської. Це підтверджують вказівки на переклади: після кожного із восьми гласів подається болгарський глас «Господь воцарися» (арк. 67, 98, 117, 151, 213, 247, 303, 387).

Вивчення та виконання ірмолоїв вимагало від семінаристів ґрунтовної теоретичної та практичної підготовки. В архіві бібліотеки ЛНМА віднайдено рукопис 1919 р. теоретичної праці «Пояснення Ірмологіону» львівського педагога, диригента та автора хороших світських і культових творів Івана Біликовського. Працюючи в Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка у Львові та узагальнюючи досвід викладання старовинного церковного співу, Біликовський створив цей підручник для сучасних йому студентів. Усі записи з підручника подаємо в оригінальній авторській версії: «...працю радо відаю до ужитку тих, котрі над Ірмологіоном не мали спосібності застанавлятися глибше. Може хто єсть, котрий більше вичерпуючі дав пояснення, я тільки обмежився до того знання, яке собі придбавем, зглублюючи спів церковний. Львів, 22 марта 1919. Іван Біликовський».

«Пояснення Ірмологіону» Біликовський подає в 3-х частинах. У 1-й частині висвітлюються такі теми: «Що то єсть Ірмологіон? Як виучувані були співи церковні? Чи знаки нотні Заходу принето на Руси? Який є об'єм тонів Ірмологіона? Які суть віддалення в тетраході? Що творять гексахорди? Порівнянне тонів ірмологіїних з нотами нової музики. Як довго належить знаки нотні Ірмологіона видержувати? Будова фраз ірмологіїних і Котрі гласи суть чотири а котрі петотонні»? В другій частині автор дає вказівки про «Уклад тіла при співі», роз'яснює про ноти, такт, лінійну нотну систему, ключі, знаки повторення і закінчення, «Про розподіл об'єму нот ірмологіїних», інтонацію. В третій частині йдеться про практичний спів ірмолоїв, «вивід тонів низьких, середних

і вищих», про «сполучене всіх тонів об'єму ірмологічного в одну мелодію та сполучене тетракордів», «спосіб винаходу тону на підставі акорду», «Чи ірмологіон можна співати на два голоси?».

Представлений Ірмологіон має значення як один з перших навчальних посібників для семінаристів, як документ, що розкриває музичну сутність старовинного церковного співу та шляхи його розвитку в Галичині, а також як ранній зразок впровадження практики лінійної нотації.

Висновки. В статті охарактеризовано постаті двох найвизначніших львівських педагогів-колекціонерів А. Хибінського і Владислава Вшелячинського. На прикладі їх збірок у контексті музикознавчо-бібліографічних характеристик представлено найпоказовіші приклади перших навчальних посібників, з яких навчались семінаристи Львова. Аналіз змісту окремих з них дає можливість зробити висновок про високий ступінь розвиненості у Львові музичного навчання на етапі становлення шкільництва.

Література

1. Кияновська Л. О. Історія Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка в музичних формах, 5 березня 2022. URL: <https://lnma.edu.ua/istoriya-lvivskoj-natsionalnoji-muzychnoji-akademiji-im-m-lysenka-v-muzychnyh-formah>.
2. Ясіновський Ю. П. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть. Львів: Місіонер, 1996. 623 с.
3. Антонюк І. М. Нотні колекції бібліотеки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка у світлі історико-культурного процесу краю. Львів, 2008. 239 с.
4. Tygodnik illustrowany: ilustrowane czasopismo kulturalno-społeczne, obejmujące ważniejsze wypadki społeczne, życiorysy znakomitych ludzi, zabytki i pamiątki krajowe, podróże, powieści i poezje, sprawozdania z dziedziny sztuk pięknych, piśmiennictwa i inne. Warszawa, 1896. № 8. Strona 29; 148.
5. Wiadomości artystyczne: Pismo poświęcone muzyce, teatrowi, literaturze i sztuce / wydawca i redaktor M. Sołtys. Lwów: z drukarni Z. Golloba, 1898. № 1–32. S. 166.
6. Ruch muzyczny. Lwów, 1854. № 6. S. 26.

